

§ 1. Держава Україна — суб'єкт цивільного права

Закон України "Про власність" 1991 р. закріплює за Українською державою певне майно. Воно становить основу її участі у цивільно-правових відносинах. Однак держава порівняно з такими суб'єктами, як громадяни та юридичні особи, є менш активним учасником цивільного обороту, оскільки більшість свого майна вона закріплює за державними підприємствами на правах повного господарського відання, а також за державними установами (організаціями) на правах оперативного управління. В умовах ринкової економіки держава має діяти у приватних відносинах не в єдності своїх політичних і господарчих функцій або як особливий суб'єкт права, а в організаційно-правових формах, адекватних цим відносинам. У проекті нового ЦК України пропонується, що держава бере участь у цивільних відносинах як юридична особа публічного права. Вона може створювати як юридичні особи публічного права (університети, лікарні тощо), так і на загальних підставах юридичні особи приватного права (акціонерні товариства тощо), які визнаються власниками переданого їм майна. У зв'язку з цим відпала необхідність і визнання за створеними нею юридичними особами якогось сурогату прав повного господарського відання та оперативного управління, породжених планово-адміністративною системою господарства. Створені державою юридичні особи діють у цивільному обороті як самостійні суб'єкти від свого імені, а не від імені держави.

Економічною передумовою виступу у цивільно-правовому обороті Української держави є не все майно, а лише та його частина, яка не розподілена між існуючими на сьогодні державними юридичними особами або не є власністю Автономної республіки Крим чи територіальних громад.

Завдання встановлення матеріальної основи (субстрату) Української держави передбачає необхідність визначити конкретний склад її майнових фондів, що не розподілені між державними організаціями. До них мають бути віднесені перш за все бюджетні кошти (державний бюджет), а також інші матеріальні цінності.

Українська держава як суб'єкт цивільного права, що має відокремлене від інших суб'єктів майно, несе також самостійну відповідальність за своїми зобов'язаннями. Держава не відповідає за зобов'язаннями державних організацій, які є юридичними особами, а ці організації не відповідають за зобов'язаннями держави (ст. 33 ЦК України).

Держава як суб'єкт цивільного права має праводієздатність. Але на відміну від праводієздатності юридичних осіб правосуб'єктність держави має універсальний характер. Та це ще не означає, що правосуб'єктність держави має безмежний характер. Держава може мати лише такі права та обов'язки, які дозволяє закон. Так, наприклад, вона не має права користуватися товарним знаком.

Держава реалізує правосуб'єктність через систему своїх органів, тому що поза їхньою діяльністю вона діяти не може. Від імені держави — незалежної України — у відносинах, що регулюються цивільним законодавством, беруть участь органи управління державним майном, фінансові та інші спеціально уповноважені державою органи. Названі бюджетні установи, хоч і є юридичними особами, діють у майновому обігу у багатьох випадках від імені держави.

Держава також виступає суб'єктом цивільного права і у разі коли її організації беруть участь у правовідносинах, але самі не є юридичними особами (наприклад, Уряд України).

§ 2. Участь держави у цивільних правовідносинах

Незалежна Українська держава бере участь перш за все у правовідносинах власності та інших речових правовідносинах. Держава як власник на свій розсуд володіє, користується і розпоряджається майном, яке їй належить. Державну власність становлять: майно, що забезпечує діяльність Верховної Ради України та утворюваних нею державних органів; майно Збройних Сил, органів державної безпеки, прикордонних і внутрішніх військ; оборонні об'єкти; єдина енергетична система; системи транспорту загального користування, зв'язку та інформації, що мають загальнодержавне значення; кошти державного бюджету; Національний банк України, інші державні банки та їхні установи і створювані ними кредитні ресурси; державні резервні, страхові та інші фонди; майно вищих і середніх спеціальних закладів та інше майно. Держава може бути також суб'єктом спільної власності за участю всіх суб'єктів цивільного права.

Держава виступає суб'єктом цивільного права у питаннях визначення долі безхазяйного майна, яке потрапляє у власність держави (ст. 137 ЦК України), і невитребуваної знахідки, яка переходить у власність держави (ст. 138 ЦК України). У власність держави надходить безгосподарно утримуване майно (ст. 136 ЦК України).

Цивільні правовідносини власності за участю держави виникають при реквізиції і конфіскації майна; поверненні вилучених дорогоцінних металів і коштовних каменів у натурі чи відшкодуванні їхньої вартості особам, у яких його було вилучено за постановою відповідних органів у разі їх засудження без конфіскації майна або виправдувального вироку, або закриття кримінальної справи (ст. 143 ЦК України); стягненні в доход держави майна, отриманого особами за окремими видами недійсних угод (статті 49 і 57 ЦК України).

Держава бере участь у зобов'язальних правовідносинах, зокрема випускає облігації державної позики, а утримувачі їх вступають у цивільно-правові відносини з державою. Зобов'язальні відносини виникають з державного кредиту, випуску казначейських зобов'язань тощо.

Цивільно-правові відносини виникають також у разі стягнення у доход держави з осіб, засуджених за вчинення злочинів, коштів, витрачених на стаціонарне лікування потерпілих громадян при заподіянні шкоди їхньому здоров'ю у результаті злочинних дій. Такі правовідносини виникають також при відшкодуванні організаціями та громадянами збитків, заподіяних порушенням законодавства про охорону природи.

Чинне законодавство передбачає ряд підстав, за якими державі переходять певні правомочності в галузі права інтелектуальної власності.

Держава може виступати суб'єктом цивільного права зі спадкових правовідносин (перехід до держави майна за відсутності спадкоємців за законом або за заповітом чи при відмові від спадщини тощо).